

KİTAP TANITIMI

İSLÂM'IN KLASİK ÇAĞINDA FELSEFE TASAVVURU

İlhan Kutluer, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017, 4. Baskı, 204 Sayfa

ISBN: 978-975-355-196-0

Adnan İHTİYAR

Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalı

Res. Asst., Bingol University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Sciences, History of Philosophy

Bingöl, Turkey

aihtiyar@bingol.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-6720-9106

İslâm'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru adlı eserde, temel olarak İslâm filozoflarının felsefe dendiğinde ne anladıklarını tespit etmek ve tesirleri günümüze kadar ulaşabilen muazzam felsefi birikimlerini ortaya koyarken, onların bu entelektüel çabalarının arkasındaki zihniyet dünyasını incelemek amaçlanmaktadır. Yazar aynı zamanda, satırlar arasında "İslâm felsefe paradigmasının evrensellik, süreklilik, özgünlük, ilmîlik ve meşruiyet gereklerini ne ölçüde karşıladığı" sorusuna cevap aramaktadır (s. 11). Bu kitap kritiği yazımızda mezkûr kitabı analiz ederek eserde temelde İslâm felsefe geleneği ile ilgili olarak ortaya konulan bakış açılarını değerlendireceğiz.

Eser bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Girişte, umumi bir çerçeve etrafında bazı teorik meselelere değinilmiştir. İslâm'ın klasik çağı genel olarak Müslüman entelektüellerin özgün ve büyük klasiklerini ortaya koydukları, ilmî ve fikrî ortamın dinamik olduğu, entelektüel birikimin farklı yollardan beslediği ve böylece yeni model ve sentezlere ulaşabildiği çağ olarak ele alınmaktadır. Söz konusu bu tabirin medeniyet tarihçisi Marshall G. S. Hodgson'dan (ö. 1968) ödünç alındığını ifade eden düşünür, bu çağın miladi 945 ile, yani Fârâbî'ye (ö. 339/950) kadar olan süre ile sınırlandırılmasına temelden karşı çıkarak felsefi canlılığın en az XIII. yüzyıla kadar uzanacak şekilde İbn Sînâ (ö. 428/1037), Gazzâlî (ö. 505/1111), İbn Rüşd (ö. 595/1198) ve Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) gibi büyük entelektüelleri de kapsadığını vurgulamaktadır. İslâm filozoflarından her biri esas itibarıyla bir öncekinden beslenerek yol almış olmakla birlikte, kendi din veya felsefe tasavvuruna göre tevarüs ettiği entelektüel birikimi ya geliştirme ya da tenkit ve tadil etme yoluna gitmiştir. Zira, bu ilişkiyi Fârâbî ile İbn Sînâ ve İbn Sînâ ile Sühreverdî el-Maktûl (ö. 587/1191) gibi düşünürler arasında görmek mümkündür. İbn Sînâ'nın felsefi sisteminden Fârâbî yoluyla ulaşılan muhtevayı çaktığımızda sistemin çökeceği gibi, Sühreverdî'nin İşrâkî hikmetinden İbn Sînâ'dan ödünç aldığı kavramsal sistemi çıkardığımızda paradigmanın ayakta durduğu temellerin yıkılacağı ortadadır.

Düşünür, iki bölümde ortaya koyacağı *Hikmet olarak felsefe ve İlim olarak felsefe* şeklindeki felsefe tasavvurlarından önce, giriş kısmında bir felsefe tasavvurunu daha dile getirmektedir. O da 'İlhâd olarak felsefe' şeklinde ifade edebileceğimiz felsefe tasavvurudur. Her ne kadar yazar bu tasavvuru ayrı bir başlık açarak diğer tasavvurlarda olduğu gibi açık bir şekilde serdetmemiş ise de, aslında bu tasavvurun giriş kısmında ortaya konduğu görülebilmektedir. Belki de bu durum yazarın, ilhâd olarak felsefe tasavvurunun Kur'ân-ı Kerim'in akli ve ilmi teşvik eden beyanlarıyla uyuşmadığına dair düşüncesinin bir inikâsıdır. İslâm tefekkür geleneğinde tıpkı felsefenin gerekli olduğunu düşünen şahsiyetlerin bulunduğu gibi, bunun aksine felsefi birikime, bu birikimin kavramsal sistemine ve özellikle açıklama biçimlerine karşı tavır alan bazı şahsiyetler de bulunmuştur. Bu tasavvur, hikmet olarak felsefe tasavvurunda görüleceği üzere felsefeyi hikmet olarak nitelendiren, Kur'ân-ı Kerim'de zikredildiği gibi kitâbın yanına konan o hikmetin kitâbı açıklayan ve onu anlamak için yeni ufukların geliştirilmesine olanak sağlayan bir birikim olduğunu kabul eden tasavvura karşı, felsefenin ilhâd (sapkınlık) olduğunu, dolayısıyla filozofların da mühlid olduklarını ileri sürmektedir. Bu algının birçok nedenini tespit eden yazar, felsefeye "الفلسفة أس السفهه / Felsefe aptallığın temelidir" ve "حكمة معصوبة بكفر / Küfürle karışık hikmet" dendiğini ve İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin (ö. 643/1245) fetvası ile Endülüs'te yayımlanan resmi bir genelge gibi felsefe okumanın ve okutmanın haram olduğuna dair bazı fetvaların verildiğini aktarmaktadır.

Burada dikkat çekmek istediğimiz bir husus da şu ki, mütefekkirin bu eseri ile ilgili olarak her ne kadar onun esasen felsefi geleneğin nebevî olduğunu düşünen filozofların felsefe tasavvurlarını kitabının konusu yaptığı, oysa öte tarafta bu geleneğin ilhadî olduğu tasavvuruna sahip olanların bulunduğu ve eserde sadece hikmet ve ilim gibi İslam ile gelişen birtakım anlayışların söz konusu edildiği için bu durumun eksiklik teşkil ettiği bir eleştiri olarak dile getirilse de (Bkz. Ömer Mahir Alper, "İslâm'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru / İlhan Kutluer", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 1, 1997, 206) düşünür, yukarıda belirttiğimiz üzere, diğer tasavvurlarda olduğu gibi ilhâd olarak felsefe tasavvuruna ayrı bir başlık açarak onu munfasıl bir şekilde serdetmemiş olmakla birlikte, aslında bu tasavvuru birkaç örneğiyle beraber giriş kısmında ortaya koymuştur. Kaldı ki İslâm felsefesi tarihini anlamaya yönelik bu eserin önsözünde, düşünür tarafından temel olarak bu tarihi 'yapanların' zihniyet dünyasının mercek altına alınacağı belirtilmektedir (s. 11), ki sistematığı bakımından eser bu perspektife uygun olarak ortaya konulmuştur.

Birinci bölümde, *Hikmet olarak felsefe* tasavvurundan söz edilmektedir. Bu tasavvurun önceki felsefe tasavvuru ile bir ilişkisinin olduğunu hatırlatan yazar, yukarıda ele alındığı gibi o günkü muhitin felsefe tasavvuru nedeniyle, İslâm filozoflarının felsefenin dini meşruiyetini temellendirme ihtiyacı hissettiklerini ifade etmekte ve Ya'küb b. İshak el-Kindî (ö. 252/866) ile Fârâbî gibi bazı örnekler üzerinden felsefe-din uzlaşısına yönelik teşekkül eden çabayı ele almaktadır. İslâm filozofları, zaman zaman "el-felsefe" yerine Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde çokça geçen "el-hikme" diye hikmet kavramını kullanmışlardır. İslâm geleneğinde hikmetin dinin yüklediği bir anlam taşıyor olması itibarıyla, felsefe ile din arasındaki ilişkileri kurmaya ve bütünleştirmeye yönelik bir söylem geliştirilmek istendiğinde, genellikle felsefeye hikmet adının verildiği görülmektedir. Dolayısıyla, hikmet kavramının çağrışımlarından

yararlanmak suretiyle felsefeye dini bir mana ve değer hamletmek isteyen İslâm filozofları, din ile felsefe arasında ilişki kurmak istediklerinde felsefe yerine hikmeti kullanmışlardır.

Yazar, bu bölümün altında üç hikmet tasavvurundan söz etmektedir. Bunlardan ilki olan *Hâlidî hikmet tasavvuru*, hakikatin aynı olduğu, bu hakikatin tezahürlerinin ise farklı olabildiği düşüncesini esas almaktadır. İslâm filozoflarının hâlidî hikmet tasavvuru, aynı zamanda onların kadîm bilimlere karşı takındıkları müspet tavrın bir göstergesi olarak tezahür etmektedir. Hâlidî bir hikmetin kültürler arası ve tarih ötesi olması gerektiğini ifade eden yazar, İslâm'ın klasik çağında Müslüman entelektüellerin yabancı birikimi tevarüs ettiklerini, onu kavramak için gayret gösterdiklerini ve bir süre sonra bu birikimi yeniden üretip tercüme sürecinden şerh ve telif sürecine yükseldiklerini belirtmektedir. İbn Miskeveyh (ö. 421/1030), Gazâlî ve Molla Sadrâ (ö. 1050/1641) gibi filozoflar üzerinden varlığı ortaya konulan Hâlidî hikmet, esas itibarıyla sabit gerçeklik, evrensellik, süreklilik, ezellilik, birikimsellik ve ilahî-nebevî menşe gibi kavramların merkezinde ele alınmaktadır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz üç hikmet tasavvurundan ikinci olanı, *Maşrîkî hikmet tasavvurudur*. İlk kez İbn Sînâ tarafından kullanılan *el-Hikmetü'l-Maşrîkiyye* kavramının bir 'Maşrîkî' felsefeye mi, yoksa bir 'İşrâkî' felsefeye mi delalet ettiğinin tartışıldığını dile getiren yazar, bu tartışmaya da dâhil olarak konu ile ilgili temel iddia ve temasları serdetmektedir. Mütefekkir, söz konusu kavramın yol açtığı delalet probleminden hareketle İbn Sînâ'nın iki ayrı felsefeye sahip olup olmadığı yönündeki tartışmanın izlerini sürmek için, ilk önce Maşrîkîler ile Mağribîler arasında bir karşılaştırma yaparak bu iki kavram ile hangi bölgelerin kastedildiğini, başlıca temsilcilerinin kimler olduğunu ve temel özelliklerinin ne olduğunu incelemektedir. Daha sonra, İbn Tufeyl (ö. 581/1185) ile Sühreverdî bağlamında İşrâkiyye'nin sistemi ve İbn Sînâ ile bağlantısı ele alınmaktadır.

Üçüncü tasavvur ise, *İşrâkî hikmet tasavvurudur*. Ontolojik sisteminin merkezine 'Nur' ve 'Aşk' kavramları yerleştirilen İşrâkî hikmet, temel olarak sırasıyla bahsî sonra teellühü temel alan ve hikmetin nebevîliğini vurgulayan bir yapıya sahiptir. Şihâbüddîn es-Sühreverdî kendisinin, İşrâkî geleneğin İslâm dünyasındaki gerçek temsilcisi olduğunu söylemektedir. İşrâkî geleneğin önemli temsilcilerinden biri olan Şemsüddîn eş-Şehrezûrî (ö. 687/1288) de en yüce bahsî hikmet ile en mükemmel zevkî hikmeti şahsında birleştiren Eflâtûn'un (m.ö. 427-347) İşrâkî hikmetin öncüsü olduğunu belirtmektedir. Kutbüddîn-i Şirâzî (ö. 710/1311) ise, Hikmetü'l-İşrâk'in esas itibarıyla Ehl-i Fûrs'ün hikmeti olduğunu dile getirmektedir. Birikimsel kadîm hikmeti vurgulayan İşrâkî hikmet genel olarak aklî nur, aydınlanma ve tecerrüt kavramları etrafında ele alınmaktadır.

İkinci bölümde, *İlim olarak felsefe* tasavvurundan söz edilmektedir. Yazar, bu tasavvurda el-felsefe'nin aslında el-ilm manasına geldiğini ifade etmekle birlikte, ilim kelimesini dar anlamıyla kullanmadığının altını önemle çizmektedir. Buna göre İslâm geleneğinde el-felsefe, bugün bilim dediğimiz disiplinleri de içeren bilimler sisteminin adı olmaktadır. Zira, İslâm dünyasında ilk defa bilim konseptini geliştirenler filozoflardır. Haliyle, bu bilime ait ilimler tasnifini ortaya koyan ve bilimsel yöntemi belirleyen yine onlar olmuştur. Dolayısıyla, filozofların kullandığı dil aynı zamanda entelektüel ortama hükmetmiştir. Burada düşünürün özellikle vurgulamak istediği husus, İslâm'ın klasik çağında felsefe ve bilim diye birbirinden

ayrı olguların olmadığı ve günümüzde modernitenin bu durumu değiştirdiğidir. Dolayısıyla, bilim olarak felsefe tasavvuru modern felsefe tasavvurunun dışında bir tasavvurdur.

Düşünür, bu bölümün altında birbiriyle bir bütünlük içerisinde olan ve birbirini tamamlayan üç başlık açmaktadır. Bunlar: *Felsefî ilimler sistemi*, *İlmî bilginin kriteri: Burhân ve İlmî te'vîlin imkân ve gerekliliğidir*. Bu bölüm aslında, kendi içinde büyük bir resim çizmektedir. Zira, ilim olarak felsefe tasavvuru ile İslâm dünyasında bilim konseptini geliştiren filozofların muazzam ve devasa bilimler sisteminin içeriğini oluşturan ilimler tasnifi iken, bu ilmî bilginin aletini ve bilimsel yöntemini oluşturan ise burhândır. İslâm filozofları, *el-Burhân* adı altında yazılan mantık kitaplarında son derece ciddi gayretlerle epistemolojik ve metodolojik temeller inşa etmişlerdir. Sonuçta bu temeller, bilimsel düşünmenin ve bilimsel birikimlerin temellerini oluşturmuştur. Felsefe aynı zamanda, küllî ilim anlamında bir metafiziğe tekabül ederek bütün ilimlerin ilkelerini kendi küllî kavramları çerçevesinde bir araya getirmektedir. Söz konusu *Bilim olarak felsefe* tasavvuru daha ziyade Meşşâî ekolün çerçevesinde taayyün olmuştur. Zira, özellikle Meşşâî filozofların tasavvurunda felsefenin hakiki işlevi İslâm dünyasında bir bilim geleneği, konsepti ve yöntemi geliştirmektir. Son olarak eser, önceki bölümlerin veciz bir hülasasının verildiği sonuç bölümü ile son bulmaktadır. Dikkatimizi çeken başka bir husus da İhvân-ı Safâ gibi, ana ekolleri itibariyle İslâm felsefe geleneğinin üç sacayağını oluşturan Meşşâîyye, İşrâkıyye ve el-Hikmetü'l-müte'âliye ekollerinin dışında kalan birtakım bağımsız düşünürlerin, eserde ortaya konulan perspektifler bağlamında değerlendirilmelerinde yaşanan zorluktur. Ancak esasen dinî, felsefî, siyasî ve ilmî amaçlar gibi çeşitli amaçları olan İhvân-ı Safâ'nın kendi faaliyetlerini gizli olarak sürdürmek suretiyle gizemli bir kimliğe sahip oldukları göz önünde bulundurulduğunda, yukarıda dile getirdiğimiz husus doğal bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç itibariyle bütün bu açıklamalardan sonra yapacağımız değerlendirmede, eserin son yıllarda İslâm felsefe geleneğinde, İslâm filozoflarının "ne" söylediği üzerinde odaklaşarak tasnif ve terkip yapan çalışmaların aksine, onların "neden" söylediğine inerek mütemeyyiz bir bakış açısı sunan özgün bir araştırma teşkil ettiğini söyleyebilmekteyiz. Bölümler arası tutarlılık ve bütünlük arz eden eser, felsefe geleneğine istikamet veren yönlendirici fikirleri belirleyen büyük resmi ortaya koymakta ve İslâm dünyasında felsefe ile olan ilişkinin bazı temel dinamiklerini tespit etmektedir. Nitekim, eserde İslâm felsefe geleneğinin arka planında yatan temellerin anlaşılmasına yönelik ortaya konulan perspektifler, söz konusu gelenek ele alınırken karşılaşılan birtakım problemlerin açıklığa kavuşturulmasına yardımcı olduğu rahatlıkla görülebilmektedir. Problemleri belli bir metot ve sistematik içerisinde ele alması ve kapsamlı literatürü kullanması bakımından da üstün yönere sahip olan bu eser, gerek İslâm felsefesi gerekse de genel olarak İslâm entelektüel geleneği ile ilgili literatüre, günümüzde mühim bir katkı sunması yönüyle ehemmiyet arz etmektedir.